

Анотація. У статті виявлено моделі семантичної мотивації українських назв рослин, пов'язаних із числівниками: характерні ознаки будови рослини, розмір рослини чи її частини, особливості вегетації, особливості забарвлення квітки рослини, лікарські властивості рослини. Найбільш значимим у флорономіації виявилися числа від 1 до 10, а також 40, 1000, найактивніший у своїх словотвірних функціях є число дев'ять.

Ключові слова: мотивація, мотиваційна ознака, словотвір, композит, описова назва, числівник, назви рослин.

Summary. An object of an article is the Ukrainian names of plants – folk and scientific (about 450 units). In the article, models of semantic motivation of the Ukrainian plant names derived from numerals were revealed, because, as the research has shown, the vast majority of the Ukrainian plant names derived from numerals are semantically clear.

The analyzed plant names are grouped according to a numeral, from which plant names have derived, determined models of semantic motivation of plant names.

The motivational features of the plant names are clearly traced in descriptive names and composites in the complex analysis of two or more word-formation bases. Instead, it is possible to find out the motivation of one-word names with a numeral basis, such as a deviatnyk, if we consider the name in the context of the nominative row of a plant, taking into account the so-called intermediate links, in our case, deviatysyl, deviatysylnyk, deviatoselnyk. The most significant in floronomination are numerals from 1 to 10, as well as 40, 1000. In their word-forming functions, the most active is the number 9 (61 plant names), which often appears in the magical medical rituals of Ukrainians.

Analysis of semantic motivation of the plant names derived from numerals allowed to find out such motivational features that in various cases caused the occurrence of the plant names: the characteristic features of the plant structure, the size of the plant or its parts, vegetation characteristics, the color of the flower plants, medicinal properties of plants. It was remarked, that numerals forty, a hundred or a thousand, unlike other numerals, do not indicate the actual number and indicate a large number of some parts of plants. The motivational features of plant names show the specific material and spiritual culture of Ukrainians.

Key words: motivation, motivational feature, derivation, composite, descriptive name, numeral, plant names.

УДК 811.161.2'282:81'367.624

Г. І. Гримашевич

СИНОНІМІЯ ПРИСЛІВНИКІВ У СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКИХ ГОВІРКАХ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Синоніми – одне з основних джерел збагачення лексичного складу як літературної, так і діалектної мови. Різномасштабні проблеми синонімії порушували Ю. Д. Апресян, М. П. Кочерган, Г. А. Уфимцева, О. О. Тараненко, Н. Л. Щербина, Г. О. Винокур, О. І. Нечитайло та ін. Водночас питання діалектної синонімії перебували в полі зору Г. Л. Аркушина, О. І. Блінової, Ф. Г. Андрєєвої, Г. А. Мординої, Л. І. Омельченко, Г. А. Ракова, О. О. Нефьодової, І. Л. Демчик та інших, хоча, як зауважує З. Т. Франко, низка аспектів досі є дискусійними, а багато об'єктів маловивченими [4, 127], з-поміж яких і проблеми синонімії діалектних прислівників, зокрема на матеріалі середньополіських говірок, які досі не були предметом спеціального дослідження¹, що й зумовлює актуальність запропонованої розвідки, хоча загалом функціонуванню прислівників у різних зонах українського діалектного континууму присвятили праці Г. Л. Аркушин, О. Д. Брошняк (Пискач), Ю. В. Громик, Т. М. Довга (Розумик), М. А. Жежеря, В. П. Забеліна, О. П. Захарків, О. Ю. Левенець, М. В. Леонова, К. М. Лук'янюк, Г. І. Мартинова, В. В. Німчук, І. Й. Ощипко, І. Д. Пагіря, Н. П. Прилипка та ін.

Дослідники прислівникової лексики зауважують, що адвербіативи належать до периферійного класу лексичних одиниць, хоча, як зазначає О. О. Тараненко, обґрунтовуючи питання синонімів загалом, що найбільше синонімів серед дієслів і прикметників, за ними йдуть прислівники [3, 587]. Водночас функціонування синонімів у літературній та діалектній мові мають певні відмінності з огляду на об'єкт дослідження. Нам імponує позиція Г. Л. Аркушина щодо розв'язання проблеми діалектної синонімії. Учений зауважує, що вважати синонімами можна лише ті лексеми, які паралельно вживає говірконосій у своєму мовленні, а вже використання представниками

різних говірок навіть однакових чи близьких за значенням лексем не створює синонімічного ряду [1, 109–110].

Мета статті – проаналізувати синоніми, насамперед різнокореневі², у складі прислівникової лексики середньополіських говірок Житомирської області, зафіксовані в мовленні одного діалектоносія в процесі запису зв'язного мовлення та під час відповідей на питання програми-питальника.

Зібраний на зазначеній території матеріал підтверджує думку вчених про те, що синонімією жоден із діалектів не може рівнятися із літературною мовою, яка незрівнянно багатша за будь-який діалект [4, 148], оскільки один говірконосій використовує значно меншу кількість синонімів до того чи того прислівника, ніж наявні в літературній мові, адже за своїм виникненням говіркова синонімія завдячує переважно інтерференції і меншою мірою полісемантизації окремих слів [4, 134]. На формування синонімічного ряду прислівників у досліджуваних говірках впливає передовсім літературна мова та суміжні говірки. Це підтверджують і спостереження І. Л. Демчик, яка, досліджуючи явище синонімії в мовленні представника східнословобожанської говірки, зауважує, що реалізація в розмовному спонтанному мовленні синонімічних рядів та їх наповненість свідчать про продуктивність синонімії як відкритої рухомої системи, яка взаємодіє з літературною мовою та іншими говірками [2, 544]. Про вплив літературної мови на формування синонімічного ряду писав і Г. Л. Аркушин, зазначаючи, що упродовж останнього півстоліття в українських говірках збільшилася кількість синонімічних назв у зв'язку із запозиченнями з літературної мови що призводить до того, що літературна мова, впливаючи на лексику говірки, формує своєрідні синонімічні ряди [1, 111]. Зазначене вище тільки частково відображає системні відношення синонімії у сфері досліджуваного нами діалектного прислівника, адже в царині адвербіатива здебільшого не спостерігаємо широких синонімічних рядів, а зафіксовані прислівники передовсім вирізняються фонетичними, рідше – словотвірними рисами, притаманні середньополіським говіркам. Водночас кількість використання адвербіативів-синонімів залежить від розміру записаного діалектного тексту, тематики розповіді, рівня освіти діалектоносія, способу його життя (постійне проживання в одному населеному пункті чи міграція з одного до іншого), його ідіолекту, територіально-географічного розташування говірки.

Особливістю функціонування синонімів-адвербіативів у досліджуваних говірках є наявність синонімічних рядів, до складу яких входять не тільки власне прислівники, а й лексеми аналітичної номінації з адвербіальною семантикою, насамперед у вигляді словосполучень чи сполучень іменника з прийменником (напр.: *завидка, п'ід веч'ір, надвеч'ір, до заходу сонця*³ (Заб.), *зав'ідна, до заход сонца, надвечор, передвечором* (Б., Ч., СВ, Зар.) 'завидна'; *зайжди, вес час, ус'ігда, зайс'ігда, їс'акї час* (Заб.) 'завжди'; *їл'отину, їраз, одним м'ігом* (З.) 'миттю, в одну мить'; *ледве, йелі, лед', через силу* (С.) 'насилу, з великими труднощами'; *л'іворуч, нал'іво, їл'іво, у л'іву руку* (Заб.) 'ліворуч'; *ї секунду, ї м'інуту, с'рочно* (В.) 'негайно'; *потї, дос'ї, до с'їх пор* (В.) 'досі, до цього часу'; *нав'єк, їс'огди, кажни раз* (П.) 'завжди' тощо), хоча ми обмежимося аналізом лише власне адвербіативів.

Як засвідчив зібраний матеріал, синонімічні відношення пронизують низку лексико-семантичних груп (ЛСГ) прислівників. Найбільшу кількість синонімів фіксуємо в ЛСГ адвербіативів способу дії, напр.: *прот'їуно, ужасно, жудко* (В.), *гідко, огидно, паскудно, бридко* (Заб.) 'мерзенно'; *вередл'іво, баловано, капризно* (З.) 'примхливо'; *їрозвалку, перехил'ц'ї, ведмедиком* 'перехильцем, перевалюючись з боку на бік, з ноги на ногу'; *с'кудно, б'єдно, голодно* (З.), *убого, злиден:о, б'єдно, важко, трудно, голодно* (Ч.), *важко, скрутно* (Уж.) '(жити) бідно'; *неспеша, повол'ї, помалу* (З.), *спроквола, несспеша, медл'ен:о, подалу, пот'їхон'ку* (Ч., СВ), *спроквола, помалу, звол'ї* (Лип.), *медл'ен:о, нехватко* (В.) 'повільно'; *с'коро, хутко, бистро* (Лип.) 'швидко'; *вогко, мокро, сиро, їлажно* (Уж.) 'мокро'; *харашо, добре, лоўко* (С.), *хороше, крас'іво, добре, лоўко* (Ч., Зар.) 'гарно'; *ненароком, слу'чайно, не'чайно* (С.), *ненароком, ненаїм'їсн'є, не'чайано, неспец'їал'но, нехот'а* (Ч.), *ненарошно, слу'чайно, несп'їц'їал'но* (Уж.), 'ненароком, необережно'; *м'ігом, їраз, махом* (В.) 'миттю, в одну мить, дуже швидко'; *разом, їм'єст'є, гуртом* (С., В.) 'разом'; *зразу, м'ігом, метеликом* (Кр.) 'негайно, без затримки'; *їакраз, добр'є, н'єпагано* (П.) 'нормально'; *негарно, не'лоўко, неудобно* (Кр.) 'ніяково'; *на'радно, с'тайно, їбрато, ошатно* (В.) 'нарядно' тощо.

Низку синонімічних рядів репрезентують ЛСГ прислівників часу (напр.: *їнод'ї, часом, деколи, коли-не-коли, поройу, дес'коліс', їр'ади-годи, зр'їдка, м'їс'ц'їами* (Заб.) 'іноді'; *незабаром, с'коро, згодом* (Заб.) 'незабаром'; *кол'їс', тод'ї, ран'ше* (З., Ч., СВ, Б.) 'тоді, не тепер, у минулому'; *потом, пос'л'є, позжїї* (С.) 'після, через деякий час'; *ос'ос', зараз, от-от* (Заб.) 'ось-ось, зараз, у цю мить'; *наперед, заран'ї, с'коро* (Заб.), *наперед, заран'єї, передчасно* (Ч.) 'завчасно'; *їперед, перш, спачала, зразу* (Уж.) 'спочатку'; *теперечкі, зараз, нин'ї* (Кр.) 'тепер, у цей час' та

ін.) та місця (напр.: *ўскрѡзъ, круґом, ўс’уди, в-ез’д’е* (Ч., СВ, Б.), *круґом, скроз’, в-ез’д’е* (С.) ‘всюди’; *ос’о, оз’до, отута* (П.), ‘ось’; *тут,о, гендо, вондо* (В.) ‘тут, у цьому місці’ тощо).

Значно рідше синонімічні відношення пронизують ЛСГ прислівників міри і ступеня (напр.: *занадто, вел’ми, дуже* (Г.), *вел’м’и, валом, ажажаж* (Ч.), *черезшчур, багато* (П.), *занадто, черезшчур* (Лип.) ‘надто, більше від звичайної норми’; *достатн’о, х’ватом, навалом, валом* (В.) ‘понікуди, до крайньої міри’; *ўшцент, ўдребез’г’и* (Уж.), *дотла, начисто* (Кр.) ‘вцент’) та мети (напр.: *наперекор, назло* (В., С.), *назло, нарошно* (Уж.) ‘на зло’; *спіці’йал’но, нарошно* (П.), *нарошно, спеці’ал’но* (С.), *наў’м’іс’н’е, нарочно, спец’і’йал’но* (Ч.) ‘спеціально’).

Водночас відзначаємо низку синонімічних рядів, до складу яких входять як різнокореневі, так і спільнокореневі адвербіальні одиниці, напр.: *спокон’в’іку, спокон’в’ік’і’й, спокон’в’ічно, здаўна, з даўн’іх-давен, з в’іку-прав’іку, з в’іку, в’ід д’іда-п’рад’іда, здаўна-давен* (Заб.) ‘споконвіку’; *с’о’годн’і, нин’і, те’п’ро, те’пер* (В.) ‘сьогодні’, *вес’нойу, повес’н’і, по’навод’і* (В.) ‘навесні’; *буд’-кол’і, кол’і хоч, кол’і-небуд’* (З.) ‘коли-небудь’; *інод’і, інколи, часом, деколи, пороу* (Кр.), *кол’і-не-кол’і, подекол’і, пороу* (З.) ‘інколи’; *с’коро, опосл’а, посл’єї, потом* (Ч.), *оп’іс’л’а, от’ім, потому, п’із’н’іше* (Кр.) ‘потім’; *након’ец, нас’ілу, нас’ілочку* (П.) ‘нарешті’; *ў’часно, ў’час, ў’пору, йакраз* (Заб.) ‘вчасно’; *ос’о, оз’д’о, оз’д’ок’во, отутака* (Ч.), *одо, одека, отутека* (СВ) ‘ось’; *од’інаково, од’інако, ўс’ораў’но* (Г.) ‘однаково’ тощо.

Крім того, спостерігаємо функціонування спільнокореневих синонімічних рядів, напр.: *с’ілойу, с’іл’ком, нас’іл’но* (З., Ч.) ‘насил’но’; *спокон’в’іку, зроду-в’іку, пов’єк* (Лип.), *посл’єў’чора, позаў’чора, заў’чора* (П.) ‘позавчора’; *ў’л’єтку, л’єтом, л’єт’ечком, ў’л’єт’і* (Ч.) ‘влітку’; *докул’, докул’ка, докул’ека* (П.) ‘доки’; *увечер’і, в’ечором, в’ечорком* (СВ) ‘увечері’; *п’ерш, оп’ер’в’єї, най’п’ерш, най’ер’в’єї* (П.) ‘спочатку’; *б’єгом, б’єжк’і, б’єж’ком, пуд’б’єгом* (Ч., СВ) ‘швидко’; *ог’ідно, г’ідко, гадко* (В.) ‘гідливо’ та ін.

Зауважимо, що переважно в мовленні діалектоносіїв функціонує по дві адвербіальні синонімічні одиниці паралельно, переважно однакові за генезою, напр.: *настирливо, надоїдливо* (С.) ‘настирливо’, *н’ена’рошно, доброво’лно* (П.) ‘не насил’но’, *п’рав’ел’но, п’рав’едно* (П.) ‘правильно’; *добре, ў’кусно* (П.) ‘смачно’; *приблизно, при’м’ерно* (Уж.) ‘приблизно’; *страшно, л’ачно* (Кр.) ‘страшно’; *парко, жарко* (С.) ‘спекотно’ тощо – відприкметникові; *шуткойу, см’єхом* (П.) ‘жартома’; *гуртом, разом* (Уж.) ‘спільно, разом’; *галопом, рис’у* (Уж.) ‘спосіб пересування коня’ – адвербіалізовані відіменникові утворення у формі орудного відмінка; *напам’ят’, назубок* (Уж.) ‘напам’ять’; *ўгор’і, наверху* (Кр.), *угор’і, зверху* (Кр.) ‘вгорі’; *ўпору, воў’рем’я* (Лип.) ‘своєчасно’ – відіменникові прислівники, утворені в результаті злиття прийменників та іменників у різних відмінкових формах, *нав’ипередк’і, наперегон’к’і* (С.) ‘наперегоні’; *наоб’орот, нав’іворот* (С.) ‘навиворіт’ – віддієслівні тощо, хоча водночас відзначаємо й паралельне вживання діалектоносіями різних за походженням прислівників-синонімів, напр.: *рачки, начетвер’ен’ках* (Лип.) ‘рачки’; *к’радучис, ут’іхара, т’іхен’ко* (П.) ‘крадькома’; *ўсл’іпу, на’помацки* (Уж.) ‘навпомацки’; *п’р’іс’єў’ши, карачк’і* (В.) ‘присівши’; *авидна, под’вечор* (Лип.) ‘завидна’ та ін.

У контексті означеної проблеми важливим є питання семантичної структури окремих прислівників, які вступають у синонімічні відношення говірки, оскільки їх використання в деяких говірках може різнитися за значенням, напр.: *гуртом* (всі разом щось роблять), *ў’купі* (живуть в одному будинку) (З., Ч., СВ) ‘разом, спільно, вкупі’; *на’ципочках* (діти), *наў’шпін’ки* (дорослі) (З.) ‘навшпінки’ тощо, але цей аспект може бути предметом окремого наукового дослідження.

Отже, основним критерієм синонімічності говіркових прислівників є здатність слів замінювати одне одного, дублювати або уточнювати лексичне значення прислівника, виражати відтінки адвербіатива, часто підсилюючи його семантику. Загалом усі відзначені одиниці перебувають в активному словниковому запасі діалектоносіїв. Частотність уживання прислівників-синонімів у мовленні представників середньополіських говірок загалом висока, що свідчить про багатство діалектного мовлення та постійне поповнення прислівникової системи новими елементами з різними діалектними рисами досліджуваної території.

Перспективи наукових пошуків убачаємо в дослідженні інших видів системних відношень діалектних прислівників (омонімії, антонімії, паронімії) на матеріалі середньополіських говірок.

Примітки

¹ Принагідно питання синонімії діалектних прислівників у контексті проблеми системних відношень прислівників на матеріалі однієї говірки ми порушили в статті (див.: Гримашевич Галина. Діалектний текст говірки як відображення системних відношень прислівників // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»: збірник наукових праць / укладачі: І. В. Ковальчук, Л. М. Коцюк, С. В. Новоселецька. – Острого: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2015. – Вип. 51. – С. 183–185).

² Спільнокореневі прислівники-синоніми як дериваційні варіанти лексеми проаналізовано в статті (див.: Гримашевич Галина. Варіантність прислівника в діалектному тексті // Діалектний текст [Серія : Діалекти в синхронії та діахронії] / Відп. ред. П. Ю. Гриценко. – К. : КММ, 2015. – С. 62–67).

³ Ілюстративний матеріал подаємо від найбільш уживаної в мовленні говірконосія лексеми до найменш використаної.

Список скорочень назв населених пунктів Житомирської області, використаних у тексті статті

Б. – с. Білка Овруцького р-ну; В. – с. Воронево Коростенського р-ну; Г. – с. Городниця Новоград-Волинського р-ну; З. – с. Замисловичі Олевського р-ну; Заб. – с. Забілоччя Радомишльського р-ну; Зар. – с. Заріччя Овруцького р-ну; Кр. – с. Крем'янка Ємільчинського р-ну; Лип. – с. Липлянина Народицького р-ну; П. – с. Побичі Овруцького р-ну; С. – с. Селець Народицького р-ну; СВ – с. Старі Велідники Овруцького р-ну; Уж. – с. Ужачин Новоград-Волинського р-ну; Ч. – с. Черевки Овруцького р-ну Житомирської обл.

Список використаних джерел

1. Аркушин Г. Л. Народна лексика Західного Полісся: монографія / Григорій Львович Аркушин. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – 236 с.
2. Демчик І. Л. Явище синонімії у мовленні представника східнословобожанської говірки (на матеріалі с. Шульгінка Старобільського р-ну Луганської обл.) / І. Л. Демчик // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст. / гол. ред. В. А. Зарва. – Бердянськ : БДПУ, 2011. – Вип. XXIV. – Частина I. – С. 541–548.
3. Тараненко О. О. Синоніми / О. О. Тараненко // Українська мова. Енциклопедія / Редкол. Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с. : іл.
4. Франко З. Т. Лексична синонімія / З. Т. Франко // Фонетична, морфологічна і лексична система українських говорів. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 127–163.

Анотація. У статті проаналізовано прислівники-синоніми, зафіксовані в середньополіських говірках Житомирської області, визначено основні лексико-семантичні групи адвербіативів, які їх репрезентують; виявлено синонімічні ряди адвербіальної лексики; з'ясовано причини використання адвербіальної лексики із синонімічним значенням.

Ключові слова: прислівник, синоніми, середньополіські говірки, синонімічний ряд, діалектне мовлення.

Summary. The general theoretic problems of lexical synonymia foremost dialectal are analysed in the article, its specific is educed in comparison to synonymia in a literary language, in fact it is possible to consider dialectal synonyms only those lexemes that in parallel are used by the speaker in his speech, and the use of different dialects by the representatives even identical or near by value lexemes does not create a synonymous row. Theoretical material is applied for the analysis of synonymous relations of dialectal adverbs on material of dialectal speech of habitants of Middle Polissia of the Zhytomyr area, first of all coherent dialectal texts, and also the answers to the questions of program-questionnaire. The basic lexico-semantic groups of adverbialives that present dialects-synonyms are certain, among them there are adverbs of method of action, place and time; the semantic structure of analysed adverbialives is described; the synonymic rows of adverbial vocabulary are educed; the reasons of the use of adverbial vocabulary with a synonymous definition are found out; the origin of adverbs (adjective, substantial, numeral, pronoun, adverbial); the parallels of analysed adverbialives in other zones of Ukrainianian dialectal continuum, foremost on the walks of Northern Ukrainian natural habitat are educed; the place of adverbs-synonyms in the lexico-grammatical system of seredniopoliski dialects is found out. As the analysed material has witnessed, the basic criterion of synonymy of dialectal adverbs is ability of words to replace each other in the investigated texts, to be interchangeable. Qualificatory function of dialectal synonyms is an ability of the investigated synonymous units to duplicate or specify the lexical definition of adverb.

Key words: adverb, synonyms, seredniopoliski dialects, synonymous row, dialectal speech.

Отримано: 3 серпня 2017 р.